

PROCEDEE RETORICE ÎN *DIVANUL* LUI DIMITRIE CANTEMIR

CAMELIA UȘURELU

Universitatea din București
camelia.usurelu@litere.unibuc.ro

Cuvinte-cheie: *figuri semantice, figuri sintactice, funcție retorică, strategii ale amplificării, strategii ale reliefării.*

Keywords: *semantic figures, syntactic figures, rhetorical functions, amplification strategies, emphasis strategies.*

1. INTRODUCERE

Operă cu particularități caracteristice scrierilor filosofice de la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea, dar și cu trăsături care o fac unică în literatura română, *Divanul* lui Dimitrie Cantemir se remarcă atât prin utilizarea unor procedee retorice, cât și prin prezența numeroaselor strategii persuasive ale reliefării și ale insistenței. Aparținând perioadei de tinerețe, *Divanul* se caracterizează prin preferința pentru structurile repetitive și enumerative, pentru structurile retorice bazate pe antonimie ori sinonimie contextuală sau pe simetrii și paralelisme sintactice și, mai puțin, prin utilizarea unor fraze muzicale, bazate pe ritm, rimă sau jocuri de cuvinte, care abundă în *Istoria ieroglică*.

2. FIGURILE SEMANTICE CU FUNCȚIE RETORICĂ

Fraza lui Dimitrie Cantemir este excesiv ornamentată. Dintre figurile semantice cu implicații retorice, cel mai bine reprezentate în operă sunt epitetul, comparația și metafora. Majoritatea epitetelor sunt adjectivale: *foc curățitoriu* (p. 49); *duh nesimțitoriu* (p. 47); *budze minciunoase* (p. 48); *purpură mohorâtă* (p. 27) (Ușurelu 2018: 901). Epitetul devine un procedeu retoric cu rol de reliefare prin intermediul inversiunii: prin inversiune este evidențiat întregul grup nominal, nu numai calitatea exprimată de adjectiv (*cumplit focul tău* – p. 48). Cantemir înclină și spre epitetul dublu, cele două adjective fiind puse în evidență prin intermediul relației semantice de sinonimie contextuală în care sunt antrenate:

- (1) doăă numai *neclătitoare și nemutătoare* a fi arată (p. 9)
- (2) din vârtutea a acelor 2 *drept-cumpănite și potrivite* stéle (p. 9)
- (3) Au nu ca a mea *ghizdavă și frumoașă* lumină să prăvești? (p. 23)

Alteori, epitetul multiplu este instrumentul prin care se realizează gradația ascendentă, cu rol de intensificare. Termenii cu valoare de superlativ *rea* – *cumplită* – *amăgitoare* – *aspră*, din exemplul (4), sunt în relație de sinonimie contextuală, diferența dintre ei fiind dată de semul [+Intensitate]. Epitetele multiple din *Divanul* pot deveni acumulări de calități, enumerarea, ce pare a fi prelungită la infinit, fiind mijlocul prin care este reliefat întregul grup nominal (5). În alte situații, adjectivele-epitet sunt sursa unor opoziții semantice, construcțiile în care sunt folosite îmbrăcând forma chiasmului simplu (6).

- (4) Dară de vréme ce [...] sint *așé de rea*, *așé de cumplită*, *așé de amăgitoare* și *așé de aspră*, căce în mine lăcuiești? (p. 48)
- (5) și cum alor méle cuvinte nu te încredințedzi celor *fiitoare*, *nevădzute*, *neaudzite* și *nepricepute* te bizuiești? (p. 41)
- (6) păharul frumos, *arătos*, lumea sau împărăția ei, păharul *nearătos* și cu smerit chip ceriul sau împărăție lui iaste (p. 14)

La Cantemir, epitetul adjectival poate califica un substantiv din aceeași familie lexicală, adjectivul fiind baza derivativă a substantivului, ceea ce duce la crearea unui parigmenon de tip special. Repetarea radicalului servește aici la evidențierea și amplificarea însușirii exprimate de adjectiv.

- (7) nici a ceriului *lată lățime*, nici a sferii pământului *groasă grosime* a o opri sau a o despărți pot (p. 9)
- (8) Moisei, împotriva lui Faraon a sta și izrailitinescul niam din mâna lui a scoate și prin Marea Roșie ca pre uscat a-l tréce și alalte mari *minunate minuni*. (p. 85)

În *Divanul* lui Cantemir predomină metaforele explicite. Metafora nu este o simplă substituție de termeni, ci reprezintă o modificare a conținutului semantic al unui termen (Groupe μ 1982: 106). Între cei doi termeni ai metaforei, A și B, se realizează, de fapt, un transfer semantic (Fontanier 1977: 90). De cele mai multe ori, însă, metaforele simple par a nu fi suficiente pentru a explica o idee, prin urmare este preferată asocierea unui termen metaforizat cu doi sau mai mulți termeni, adesea în relație de sinonimie sau antonimie contextuală (*lumina soarelui lumii* – *întunerec* și *noapte*; *desfătăările tale* – *pulbere* și *fum*). Uneori, termenii metaforici iau forma unor grupuri nominale sinonime contextual: *maica răutăților* – *gazda tâlharilor*. Lanțurile metaforice folosite pentru a explica sau pentru a argumenta o idee sunt adesea fundamentul unor gradații ascendente, devenind astfel un procedeu al insistenței și/sau al amplificării (12).

- (9) Lumea *maica răutăților* și *gazda tâlharilor* iaste. (p. 89)
A B₁ B₂
- (10) *lumina soarelui lumii* [...] *întunerec* și *noapte* iaste. (p. 105)
A B₁ B₂
- (11) *desfătăările tale*: *pulbere* și *fum* (p. 20)
A B₁ B₂

- (12) *tu* [lume] *adecă ești* **foc**, *trupul meu* **oală** și *sufletul* **aur** (p. 48)
 A_1 B_1 A_2 B_2 A_3 B_3

Lanțurile metaforice pot avea un număr mare de termeni, combinațiile ingenioase de concret și de abstract servind, în egală măsură, realizării unor paralelisme sintactice ample, cu mai mulți termeni (Uşurelu 2018: 900):

- (13) În tine iaste pământ, la om trup; ierbile și copacii sint bunele lucruri; *roadele și semințele tale* sint **bunătățile** și **pomenele** ($A_1 = B_1 + B_1'$); *soarele* – **a vecinilor înțelepciune** ($A_2 = B_2$); *luna* – **a vremennicilor arătare** ($A_3 = B_3$); *peștii*, carii sint pururea în apă, sint **plecăciunile** ($A_4 = B_4$); *pasirile zburătoare* sint **cereștile priverle** ($A_5 = B_5$); *dobitoacele* – **a săracilor ajutoriu și agiutorie** ($A_6 = B_6 + B_6'$); *târâitoarele*, *adecă lighioaiele carile pe pânțele să trag*, sint **a altor durori pătămiri** ($A_7 = B_7$); *jiganiile însămiadză* **a demonilor și a răutăților chitiri** ($A_8 = B_8$); iară *omul*, spre a lui Dumnădzău închipuire făcut, însămiadză **hirea sau firiasca a omului alcătuire și hireșea și firiasca a minții plinire** ($A_9 = B_9 + B_9'$). (p. 50)

Comparația, o figură semantică cu ample implicații retorice, bazată pe similitudine, servește la argumentarea unor idei (Quintilian 1974 II: 330) sau la evidențierea unor fragmente de discurs. Comparațiile din *Divanul* lui Cantemir sunt mai puțin ample decât metaforele, de cele mai multe ori relația de asemănare stabilindu-se între comparat și un singur comparant. Nu lipsesc, însă, nici înșiruirile de comparații care sunt sursa unor gradații ascendente:

- (14) [*bărbăția*] **ca o poamă** la vreme agiunsă și coaptă iaste. (p. 116)
 (15) *Sai prin munți ca pasirile*, căci păcătoșii întinseseră arc. (p. 84)
 (16) Fi-va *lumina lunii* **ca a soarelui** și lumina soarelui înșeptită. (p. 104)
 (17) Să știi că numai cu o fêlegă de pândze învăliți, **ca cum ari fi** în cămêșă cea de mătăsă învăscuți, și într-un săcriu aședzați, **ca** în haina cea de purpură mohorâtă îmbrăcați și în gropniță aruncați, **ca** în saraiurile și polaturile cele mari și desfătate aședzați, s-au dusu-să, iară altă nemică nici în sin, nici în spate n-au rădicat cu sine să ducă. (p. 27)

Un rol important în accentuarea ideilor îl au comparațiile care aduc în atenția cititorului atât comparatul, cât și comparantul, situând cele două componente pe același plan. Se generează astfel secvențe cu organizare binară introduse prin perechi de corelative specializate, operația de comparare devenind valabilă în ambele sensuri (Uşurelu 2021: 235). O situație similară prezintă și subordonatele cantitative introduse prin *cât*, care, fiind pus în relație cu un corelator, face posibilă citirea în ambele sensuri:

- (17) Și *precum* partea roții carea de la pământ s-au, în sus suindu-să, sculat, iarăși în gios pogorându-să, de unde s-au sculat să supune, *așe* și fiii tăi, de la pământ ieșind, iarăși prin mai nepricepută vreme, iarăși în țărna lor să întorc. (p. 40)
 (18) *Pre cât* ni-am suit mai sus, *pre atâta* ni-am mai la frică apropiat. (p. 108)

3. FIGURILE SINTACTICE (DE CONSTRUCȚIE) CU FUNCȚIE RETORICĂ

Aparent o figură de construcție simplă, enumerația îmbracă forme complexe în *Divanul* lui Cantemir. Cu rol de reliefare și/sau amplificare, enumerarea adjectivelor, adesea în relație de sinonimie (19, 20), este însoțită de o inversiune simplă, de tipul anastrofei. Enumerarea poate servi dublării sinonimice și în cazul verbului (21, 22).

- (19) *mai luminoși, mai lăudați, mai curați și mai fericiți îi scoți* (p. 49)
- (20) omul la vârsta bărbăției agiungând, în toate *dulce, întreg, copt* a fi i să cade (p. 116)
- (21) *dzilele spori-ți-vor și adauge-ți-vor* (p. 93)
- (22) până în săvârșit *a să prăpădi și a peri* nevrând (p. 22)

Alteori, enumerația stă la baza unor figuri semantice. Se enumeră metafore, adesea implicite (23), fiind în relație de antonimie sau de sinonimie două câte două. Cantemir enumeră și metafore explicate (24) în care atât termenii metaforizați, cât și termenii metaforici sunt sinonimi între ei, lanțul metaforic astfel creat fiind un mijloc de evidențiere și de amplificare. În alte situații, enumerația se combină cu hiperbatul, antrenând structuri gerunziale negative cu complementul antepus, enumerația contribuind la întărirea ideii de negație (25). Un rol asemănător au și construcțiile în care se enumeră grupuri nominale al căror centru este un pronume negativ, acumulările de elemente cu sens negativ părând să contureze ideea de negație absolută (26).

- (23) pre meșcioare, pre acéstea, iată tot feliul de hrană, iată tot niamul de poamă: iaste *poama vieții*, iaste *poama morții*, iaste *pâinea vieții*, iaste *pâinea morții*. (p. 15)
- (24) Iată, dară, au nu sint *avuțiile tale fum* și *bunurile tale prav* și *desfătărilor tale pulbere* de vânt rădicate, *cinstea și slava ta ocară și defăimare?* (p. 28)
- (25) cu ochii *nevădzând*, cu urechile *neaudzind*, mirosul *neadulmecând*, gustul *nepricepând* și mai vârtos toate ale trupului organe amurțind și slăbănogându-să. (p. 56)
- (26) *Nemărui* fățarnicesc, *pe nime* amăgesc, *pre nime* urăsc, *pre nime din nime* izgonec, ce tuturor bine le poftesc [...] (p. 38)

Enumerațiile din *Divan* pot antrena propoziții interogative întregi, repetarea cuvântului interogativ dând naștere anaforei, o figură situată la limita dintre sintaxă, lexic și retorică. În (27), enumerația se combină cu simetria și cu repetiția, fiind o figură a insistenței și a amplificării. Cu rol de intensificare sunt folosite și construcțiile adversative cu aceeași structură sintactică, paralelismul sintactic reliefând primul element al perechii de termeni opuși (28). Repetiția stă adesea la baza unor simetrii mai ample, de tipul paralelismului sintactic, rolul lor de intensificare fiind accentuat și de hiperbatul grupului verbal, care servește la focalizarea complementelor (29).

- (27) *Au pildă nu ai avut? Au învățătură sau învățătoriu Ț-au lipsit? Au nebun ai fost și acestea a cunoaște înțelepciune n-ai avut?* (p. 107)
- (28) întâiu căci *om* și nu dobitoc, a doa căci *bărbat* și nu făméie, a treia căci *elin* și nu varvar l-au făcut (p. 10)
- (29) *În copilărie*, lęgarea vei învăța, *în cătărigie* isticiunea vei deprinde. *În copilărie* pediapsa a sufferi vei învăța; *în cătărigie* învățătura și mintea vei agonisi (p. 114)

Hiperbatul poate sta la baza unor construcții simetrice în care se insistă asupra unor complemente prepoziționale aflate în pereche (30). Ideea de insistență se remarcă și în construcțiile binare în care primul termen este un diminutiv (31).

- (30) *din viață în moarte și din viu mort* l-au prefăcut. (p. 21)
- (31) *acest al mieu pușinteluș*, pentru mult, *mititeluș* pentru mare dar cu rugămintă spre priimire îl aduc (p. 11)

În grupul nominal, dislocarea prepoziției de substantiv este, uneori, însoțită de intercalarea unui grup verbal între nume și prepoziție. Acest tip de hiperbat, bazat pe interferența a două grupuri sintactice diferite, are ca efect focalizarea și intensificarea semantică:

- (32) aceasta pricină să dai, căci *în Svintele găsești Scripturi* precum și dreptii o dată au greșit (p. 149)

Spre deosebire de inversiunea simplă, prin hiperbat este reliefată întreaga sintagmă, nu numai determinantul plasat în fața determinatului. Efectul dislocărilor lui Cantemir este surpriza obținută prin devierea deliberată a raporturilor normale. În plan stilistic, dislocarea provoacă o interferență a liniilor unor sintagme din planuri diferite, obținându-se astfel evidențierea unor componente ale discursului.

Enumerația se combină cu repetiția și generează în text, în multe cazuri, paralelisme sintactice. Repetarea primului termen în construcțiile cu aceeași structură sintactică scoate în evidență termenul/termenii următor(i).

- (33) Dară n-ai cunoscut că *cu multa avuție*, cu multul folos sufletului tău vii face? *Cu avuția* poți zidi beserici, mănăstiri, fântâni, poduri; *cu avuția* poți scoate robi, a plăti datornici; *cu avuția* poți milui, a întări pre cei slabi. (p. 31)
- (34) căci ție *înțelepciunea trupului*, carea iaste viață, ți s-au dat; căci ai lepădat? Și *înțelepciunea trupului*, carea iaste moarte, ai cercat, căci o ai luat? (p. 107)

Prin intermediul paralelismului sintactic se poate realiza asocierea dintre termenii cu conotație negativă și termenii ce au conotație pozitivă (35). Paralelismul sintactic este, în alte exemple, responsabil de crearea unor figuri complexe de tipul poliptotonului sau al parimenonului (36, 37):

- (35) căriia sfârșit și trecut nu iaste; nice *din bătrân tânăr*, ce *din păcătos drept* a fi siléște (p. 93-94)

- (36) Omul în voia lui lăsat, carele *mai sus să va sui mai cu grea cădzătură va cădea* (p. 91)
- (37) când te va îmbrățășea, spre moarte te va strânge și când te va săruta, cu veninos dinte și de moarte aducătoare te *va mușca mușcătură* (p. 89)

Paralelismul sintactic apare și în construcțiile cu inversiune, subsumându-se hiperbatului morfosintactic. Astfel, în construcția (38), hiperbatul se realizează prin intercalarea, în forma verbală analitică, a trei construcții identice din punct de vedere sintactic. Rolul acestui hiperbat este de a pune în evidență tocmai aceste trei structuri ce creează un paralelism sintactic.

- (38) până *nu-ți vei* trupul acesta în chip de oală și sufletul în chip de aur și lumea aceasta în chip de foc *face* (p. 102)

Alteori, paralelismul sintactic este mijlocul prin care se realizează gradația ascendentă, bazată pe un joc antonimic (39). Jocul opozițiilor creează adesea paralelisme sintactice perfecte și se combină cu antiteza.

- (39) Atuncea dară, pre acel minunat întru înțelepciune, ale tale desfătări și cu frumsétea muieriască împreunat fiind, *din înțelepciune în nebunie, din curăție în spurcăciune și din dreptate în strâmbătate și din svint păcătos* l-au premenit. (p. 30)
- (40) Așijderea *eu afundat în pilotă, el îngropat în gropniță, el acoperit cu țarnă, eu învălit cu obial, el între patru scânduri a săcriiului, eu în patru păreți ai casii*. (p. 56)
- (41) Și așé amândoi, *el din groapă, eu din așternut, el din săcriu, eu din casă, el din moarte, eu din somn* ne vom scula. (p. 56)
- (42) *Dzua* dară dzic că *trăiesc*, iară *noaptea moriu*; adecă *dzua viu*, iară *noaptea mort* sint. (p. 56)
- (43) Deci fiind *tu în întunérec*, cum *nu te voi urî*, și fiind *el în lumină*, cum *nu-l voi îndrăgi*? (p. 24)
- (44) Adecă în vârsta bărbăției agiungând, să nu cumva *cu trupul bărbat*, iară cu *sufletul ticălos*, sau cu *trupul frumos și sănătos* iară cu *sufletul grozav și bolnav* să fii. (p. 116)

Combinându-se cu enumerația, paralelismul sintactic poate ajuta și la acumularea de detalii care conturează imagini ușor hiperbolice și se constituie în portrete indirecte, lapidare (45) sau care, asociind elemente în opoziție, au rolul unor explicații ample (46).

- (45) și să te înveți în câtă de puținea și scurtă vréme Alexandru-împărat, ficiorul lui Filip, *câtă lume au suppus, câte țări au agonisit, câte cetăți au sfărâmat ș-au făcut și câte avuții au câștigat* (p. 20)
- (46) dintr-atâta mărimă ce avea, *mai de gios decât toți l-au făcut, den împărăție în sărăcie, din vârtute în slăbiciune, din frămséte în grozăvie și ponegriață și*, ca să cu un cuvânt dzic, *din viață în moarte și din viu mort l-au prefăcut* și cu mare întristare sufletul la iad l-au mutat. (p. 21)

În *Divanul* lui Cantemir se întâlnesc și paralelisme sintactice cu termeni inversați, de tipul chiasmului simplu sau al chiasmului complex. Rolul chiasmului este de a pune în evidență cuvintele care se repetă. Uneori, însă, putem vorbi despre chiasm numai din punct de vedere semantic, nu și formal, deoarece elementele ce intră în relație nu sunt identice, dar aparțin aceleiași familii lexicale sau aceleiași sfere semantice.

- (47) Și decât ale lumii fericiri, mai fericii sint morții cei curați, **că viii trăiesc cu trupul și sint morți cu sufletul**; iară curații cu trupul murind, **sufletul viață vecinică le agonisește**. (p. 82)
- (48) Pentru aceasta te socotește că, **când viu ești, să fii ca mortul**, ca când vii muri **să înviezi**, și atunci deplin să te ferești. (p. 82)

Frazele lui Cantemir se remarcă atât printr-o încărcătură excesivă, cât și printr-o muzicalitate rezultată din simetrii și paralelisme sintactice. Adesea întâlnim perioada, o construcție amplă în care protaza se constituie din interogațiile Înteleptului, ce încep cu același adverb interogativ, iar apodoza este răspunsul Lumii (Ușurelu 2018: 905). Rezolvarea „conflictului” exprimat prin protază este doar aparentă. Apodoza este, în realitate, doar elementul-cheie al unor noi întrebări pe care Înteleptul i le va pune Lumii.

- (49) *Înteleptul*: [...] Ce s-au făcut împărații persilor cei mari, minunați și vestiți? **Unde** iaste Chiros și Crisors? **Unde** iaste Xerxis și Artaxerxis, aceștia carii în loc de Dumnădzău să socotiia și mai puternici decât toți oamenii lumii să ținea până într-atâta, cât și luciul mării și cu valurile furtunii ei vrea să stăpânească, oamenilor săi poruncind ca să bată marea cu toiage și să o puie în obedzi, căci i-au stricat podul cel ce preste mare făcuse la bogazul de la Hersonisos (care loc să chiamo acmu Bogaz-Hisari) și alte lucruri de vârtute ci-au arătat? **Unde** iaste Alexandru marele, Machidonianul, carele nu pentru mărirea statului, ce pentru mari și minunate războaie și a multe țări biruință „marele” să numește? [...] **unde** iaste Constantin marele, ziditoriul Țarigradului? **Unde** iaste Iustinian [...]? **Unde** iaste Dioclitian, Maximilian și Iulian, tiranii cei puternici și mari? **Unde** iaste Theodosie cel Mare și Theodosie cel Mic? **Unde** iaste Sofos și alți împărați puternici, mari și vestiți a grecilor? **Unde** sint împărații Romii, cetății cei de toată lumea biruitoare? **Unde** iaste Romilos, ziditoriul ei, și alții până la Chesariu Avgust, căruia toate părțile i s-au închinat? Și ce să-ți mai dzic? **Unde** sânt moșii, strămoșii noștri, cu carii ieri-alaltăieri aveam împreunare și într-un loc petrecere, carii acmu din mijlocul nostru periră și acmu să pare că n-au mai nici odănoară fost? Acmu dară, pentru aceștia adevărat și fără înșelăciune să-mi spui, în ce chip și în ce felii s-au petrecut?
- Lumea*: Priiatine, în grea m-ai supus întrebare: ce, de vrème ce ai osârdie a-i ști, iată că întru adevăr îți voiu povesti. Toți aceștia pre carii îi întrebi după acea de om slabă fire datorie – trăiaște tu – au murit și, părăsindu-mă pe mine, ș-au schimbat locul, zicând că vor să trăiască mai mult aiuri, **nu știu unde**. (p. 26-27)

4. ALTE PROCEDEE RETORICE

În ciuda frazei îngrijite și foarte „lucrate”, stilul lui Cantemir trădează prezența unor elemente caracteristice stilului oral (Duțu 1990: 381). Influențat de retorica antică, textul lui Cantemir abundă în elemente care înfrumusețează expunerea, în imagini bine conturate, create prin dezvoltarea unei metafore din alta, pentru a sugera tensiuni sau contraste menite să-l ajute pe cititor să înțeleagă demonstrațiile și să rețină argumentele.

Textul este „o dezbatere cu caracter filosofic-moralizator și religios” (Rotaru 1994: 342) creată cu ajutorul unor „forme de dialog rostit” (Duțu 1990: 381), dintre care amintim adresarea directă, interogațiile și exclamațiile retorice.

Interogațiile retorice au valoare emfatică: deși nu presupun un răspuns, sunt „o formă de persuasiune prin care se afirmă ceva” (DSL 2001: 272). Pentru a produce emoții și pentru a determina cititorii să rețină ideile esențiale, interogațiile lui Cantemir sunt urmate de un răspuns simplu (50) sau de răspunsuri ample, cu rol explicativ (51). Alteori, răspunsul este conceput ca o sentință (52).

- (50) Așijderea, au culcându-te, precum te vei scula te vei adevăra? *Ba!* (p. 112)
- (51) Și cu aceasta în toate, tuturor pace și iarăși dzic pace să fie. Ce vii dzice de tine dară, o, pace? *Că fericită ești.* Ce veți dzice de voi, o, împăcătorilor? Că bună parte luați și minunat titl asupra îmbrăcați, căci fiii lui Dumnădzău vă chemați? *Singur Domnul mărturiseste: „Fericiti de pace făcătorii, căci aceia fiii lui Dumnădzău să vor chema!”* (p. 124)
- (52) Agiuns-ai dară la bătrânețe? *Agiuns-ai la moarte!* (p. 121)

Prezența răspunsului face posibilă mimarea dialogului dintre Înțelept și Lume. Schimbul de replici se bazează pe verbele la formă negativă utilizate în întrebare. În astfel de situații, răspunsul vine, de fapt, să scoată în evidență întrebarea. În exemplul (53), răspunsul pune în evidență defectele Lumii. Interogația, care conține adjective cu conotații pozitive, are rolul unei antifraze. Funcția de reliefare a interogației este întărită de prezența adverbului *ba*.

- (53) Au doară *nu sint frumoasă?*
Ba frumoasă, de te voiu socoti că ești grozavă, ca de a tale frumséțe să nu mă nebunesc.
Dară nu sint bună?
Ba, bună, de te voiu precum rea să fii cunoaște, ca prin răutate bun să mă fac și la mai mare bine să ajung.
Dară nu sint înțeliaptă și de toată cunoștința plină?
Ba înțeliaptă, de te voi nebună ținea și prin a ta nebunie înțelept să mă fac; și mai vârtos, căci „înțelepciunea ta nebunie iaste”. (p. 22)

De multe ori, argumentarea se folosește de exclamații sau de suite de interogații retorice, care sunt construite prin simetrie și paralelism sintactic (54). Lanțurile de interogații retorice dispuse în gradație ascendentă se pot încheia cu o

exclamație retorică, cu rol de concluzie (55). Alteori exclamațiile retorice par a fi explicate prin interogația retorică următoare (56).

- (54) Au nu unii falca leului au despicat? Au nu alții marea cu lanțuri de fier au legat? Au nu alții munții șesuri au făcut? Au nu unii apele din gârlele lor au abătut? [...] (p. 39)
- (55) Dară aciasta iaste facerea de bine a ta? Cu aciasta celor ce cu tine să simețasc și în tine să nedejduiesc plătești? Aciasta iaste săvârșirea și mai pre urmă ieșirea acelor ce țin și socotesc că bunurile tale n-au săvârșit? *O, vrédnică ești de urăre și de lepădare!* (p. 21)
- (56) O, minunat lucru de mare a ta nepricépere și de grosimea a tâmpirei minții tale! Dară n-ai cunoscut că cu multa avuție, cu multul folos sufletului tău vii face?

5. CONCLUZII

În *Divanul* lui Cantemir, figurile sintactice și figurile semantice au funcție retorică, fiind mijloace de realizare a reliefării, a amplificării sau a intensificării. Cele două tipuri de figuri coexistă în text, generând structuri bazate pe repetiție, care contribuie la muzicalitatea textului sau care duc la amplificarea acestuia, ajutând totodată la conturarea unei gradații ascendente sau descendente.

Dislocările nu sunt întâmplătoare în opera lui Cantemir, ele au rolul de a servi la crearea unei sintaxe proprii, care produce un efect stilistic deosebit. Sintaxa pare astfel să servească stilisticii, dislocările având drept rezultat evidențierea unor componente ale discursului și, implicit, accentuarea unor idei. Cu alte cuvinte, figurile semantice se bazează pe procedee sintactice. Îmbinarea de figuri sintactice, semantice și retorice servește întru totul cugetării filosofice.

SURSE

Cantemir, Dimitrie, *Divanul sau Gâlceava înțeleptului cu lumea sau Giudețul sufletului cu trupul*, ediție de V. Căndea. București: Editura Minerva, 1990.

BIBLIOGRAFIE

- Duțu, Al., 1990, *Postfață la Dimitrie Cantemir, Divanul sau Gâlceava înțeleptului cu lumea sau Giudețul sufletului cu trupul*, ediție de Virgil Căndea. București: Editura Minerva.
- DSL 2001 – Angela Bidu Vranceanu et alli, *Dicționar de științe ale limbii*. București: Editura Nemira.
- Fontanier, P., 1977, *Figurile limbajului*. București: Editura Univers.
- Groupe μ, 1982, *Rhétorique générale*. Paris: Édition du Seuil.
- Quintilian 1974 – Quintilian, *Arta oratorică*, vol. I-III. București: Editura Minerva.
- Rotaru, I., 1994, *O istorie a literaturii române. Vol. I. De la origini până la Epoca Luminilor*, ediția a II-a revăzută și adăugită. Galați: Editura Porto-Franco.
- Ușurelu, C., 2018, „Figuri semantice vs. figuri sintactice în *Divanul* lui Dimitrie Cantemir”, în C. Lupu, Al. Ciolan, Al. Zuliani (eds.), *Studii romanice II. Omagiu profesorilor Florica*

Dimitrescu și Alexandru Niculescu la 90 de ani. București: Editura Universității din București, 899–906.

Ușurelu, C., 2021, „Elemente retorice în *Cazaniile* lui Ilie Miniș”, în Y. Catelly et alii (eds.), *Limbă, cultură, civilizație. Învățămintul în perioada post-pandemică: încotro ne îndreptăm? A XV-a Conferință internațională, septembrie 2021*. București: Editura Politehnica Press, 235–242.

RHETORICAL DEVICES IN DIMITRIE CANTEMIR'S *DIVANUL*

Abstract

In this study we have explored the rhetorical function of semantic and syntactic figures in Dimitrie Cantemir's *Divanul*, which, together with the rhetorical figures proper, highlight key components of the text and intensify meaning.

Syntax serves stylistics, with simple inversions and complex hyperbole-like dislocations used to foreground certain constituents in the structure of sentences or textual semantic/ideational units. The dialogic design accommodates several rhetorical devices within the same textual space, making the style excessively ornate.